

MAÇONERIA, REPUBLICANISME I LLIUREPENSADORS (1886-1939)

JORDI ALBALADEJO BLANCO

S

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Revistes Catalanes amb Accés Obert

mon de la maçoneria, el lliurepensament i l'ideal republicà ha estat envoltat de consideracions partidistes o si més no fantasioses. Tanmateix, els treballs històrics encapçalats per José A. Ferrer Benimeli i Pere Sánchez Ferré a Catalunya, aportaren des dels anys vuitanta un tractament científic als interrogants plantejats, i marcaren les pautes metodològiques de futurs estudis.

És en l'àmbit de les recerques locals, com les pioneres de Josep Clarà a les comarques de Girona, on les bases generals de coneixement poden ser aprofundides, impuls que motiva la present aproximació al cas de Badalona, en el període comprès entre els anys vuitanta del segle XIX, i la fi de la Segona República el 1939.

ELS MAÇONS BADALONINS DEL SEGLE XIX. LA LÒGIA BÈTULO

La maçoneria catalana en la segona meitat del segle XIX responia en bona mesura a una tradició iniciàtica simbolitzada per rituals i cerimònies on els integrants assajaven vies de pensament sota les divises de Fraternitat, Llibertat i Igualtat. Les seves «tingudes» (trobadres) cercaven aconseguir el millorament moral, intel·lectual i material de la humanitat. És en aquest sentit, en l'àmbit de la cul-

tura de les aspiracions d'intervenció en la societat per part dels sectors políticament més radicals. El combat a «la ignorància, l'atràs i el clericalisme» els connectava de primera mà amb la tasca política que realitzaven els germans de la veïna República francesa. Dins aquest context, els anys vuitanta, tenia residència en «los valles de Badalona» la lògia Bètulo, amb una data de formació desconeguda però que al començament de 1886 restava sota l'obediència al GOLU (Gran Orient Lusità) i tenia com a mestre director Sebastià Badia i Gibert, grau 33è (el més elevat)¹. La biografia de Badia responia a un pasat prou agitat com a pilot nàutic pel continent americà i en la Guerra del Marroc, així com pel seu activisme polític, primer en suport al líder progressista Espartero, posteriorment a la revolta de la Jamància, a les conspiracions del general Prim contra Isabel II. Assolí l'alcaldia de Badalona després de la Revolució de setembre de 1868 alhora que presidia el Centre Monàrquic Constitucional de la vila.² Compromès públicament en donar suport al candidat a Corts Antoni Ferratges enfront dels conservadors, la seva situació com a maçó el 1886 fou favorable a la formació de la Gran Logia Simbòlica Regional Catalana encapçalada per Rossend Arús, on el corrent republicà i autonomista lligat al federalisme modelava la creació d'una potència maçònica independent a Catalunya. Altres membres de la lògia Bètulo que

es destacaren en el procés de formació de la GLSRC foren Ricard Andreu Moserdà vinculat al Comitè Republicà Democràtic Progressista de Badalona, liderat pel mestre Francesc Feliu i Vegués; Carles Parés Llansó, republicà que exercí la presidència del Casino Republicà Democràtic constituït arran dels acords entre els partits republicans, i escollit regidor municipal el 1893. El seu germà, Josep Parés Llansó, metge de professió, estava vinculat a la maçoneria barcelonina i a les conspiracions republicanes de signe «zorrillista», i va estar pres arran de l'assalt al Cuarter del Bonsuccés (1891), fins a l'indult, el 1894. Tanmateix, una dècada abans, el 1883, amb motiu d'un anterior pronunciament a la Seu d'Urgell, el republicà badaloní Sebastià Salvador havia intervingut en el Capítol Barcino de la capital en contra de la manera de fer política amb les armes. Tornant a la lògia Bètulo, Miquel Bofill també hi pertanyia, així com Alexandre Palay Jaurés, un dels propietaris de la fàbrica de galetes Viuda e hijos de Palay, i germà del qui esdevingué alcalde caciquista de caire conservador, Joaquim Palay. Alexandre pertanyia, com altres membres de la lògia, al Comitè Republicà Democràtic Progressista, que agrupava els seguidors del líder José Zorrilla. En ocasió de la Mesa Constituent de la GLSRC, una doble votació prèvia per escollir els representants, recollí 40 vots escrutats a la lògia Bètulo separats entre les candidatures a Gran Mestre i Gran Mestre Adjunt. Per tant, amb la realització de dos vots per cada maçó, s'extreu la presència de 20 «obers» (maçons) que intervingueren en el procés i que formaven part de la lògia. En les eleccions de les lògies catalanes, Sebastià Badia, amb 249 vots, resultà escollit Gran Mestre Adjunt,³ responsabilitat que devia ser una de les últimes que va tenir abans de morir a la primavera de 1888. La manca d'informació sobre els següents

Fotografia del retrat de l'alcalde Sebastià Badia realitzat pel pintor Eduard Flò. Arxiu J.M. Cuyàs Tolosa.

passos de la lògia Bètulo fa pensar que seguí el camí de bona part de les lògies que formaven la GLSRC, que oferien els anys noranta ja un panorama de retraïment amb molts germans «dormits». Cal apuntar respecte a la composició de la maçoneria a Badalona, el seu caràcter mesocràtic, amb una solvència econòmica capaç de sufragar els costos d'iniciació i les cotitzacions regulars que es cobraven a totes les lògies. Alhora, tot i estar vinculats alguns dels seus membres amb el Partit Republicà Progressista, les activitats quotidianes o d'intervenció políti-

ca, com els contactes dels Palay amb els diputats proteccionistes, o el suport del regidor Carles Parés a l'alcalde caciquista Palay, no responien a cap estratègia si no era la de l'interès personal.

«COM MÉS IL·LUSTRACIÓ TÉ UN POBLE MÉS LLUNY ESTÀ DE L'ABSOLUTISME.» (R. ARÚS.·.)

El moviment lliurepensador, si bé no permet constatar cap vincle orgànic amb la maçoneria, sí que és encapçalat per alguns dels seus membres i comparteix un cos doctrinal comú: el republicanisme, l'anticlericalisme i el laïcisme, el materialisme positivista, el pacifisme... A Badalona, el seguiment de les activitats dels maçons en conjunció amb el moviment lliurepensador és indirecte, tot i que es pot constatar l'existència d'un nucli de lliurepensadors badalonins en connexió amb la premsa barcelonina i persones adscrites a la «triple militància». El gener de l'any 1884 *El Eco de Badalona*, en transcriure una notícia local apareguda en el setmanari barceloní *El Progreso Científico* (és ben possible que el nom correcte sigui *El Progreso Social*, vinculat a la Unió Barcelonesa de Lliure Pensadors), anunciava un míting lliurepensador al Teatre Badalonès on les dones tindrien cabuda en l'amfiteatre. L'acte, però, fou suspès a causa d'uns aldarulls provocats per dos o tres joves contraris a les manifestacions contraculturals respecte a la implantació del catolicisme en la població. Tanmateix, l'existència de l'escola laica Arnaldo Gabarró, dirigida per Josep Bover Casellas amb alumnes d'ambdós sexes aplegà, amb motiu d'un acte programat l'any 1887, una gran concurrència en el Teatre Badalonès, descripció que *El Eco* també utilitzà en referir-se a un dels primers enterraments civils celebrat a Badalona el

1889, que acabà amb pedrades entre persones del seguici, suposadament catòlics integristes. De tota manera, malgrat un clima de tensió amb els sectors catòlics, l'escola Arnaldo Gabarró continuava les seves activitats, dirigida l'any 1890 per Joaquim Aycart, home vinculat al Centre Republicà Democràtic Federal, que comptava amb el suport explícit de tots els comitès dels partits republicans, on destacava a nivell personal l'activista Pau Rodon i Amigó, membre del Comitè Republicà Progressista. Un dels actes amb força transcendència a l'època fou la mort de Ramon Viza Tuxans el 1891, qui a una llarga biografia com a sindicalista, líder republicà durant el Sexenni, i connectat amb el Partit Socialista Oportunist, afegí el seu casament civil, el primer realitzat a Badalona, i un enterrament civil que esdevingué una gran manifestació pels carrers de la ciutat, seguida per un aiguabarreig d'obriers, quadres sindicalistes i polítics republicans. Alhora, el reclam per construir un cementiri purament civil i l'estat d'abandó dels enterraments lliures motivaren la mobilització dels elements progressistes de la vila.

Els lliurepensadors badalonins tenien en el setmanari barceloní *Las Dominicales del Libre Pensamiento* un òrgan organitzatiu, que els emplaçà a adherir-se al Congrés Universal de Libre Pensadores, motiu pel qual tots els republicans i lliurepensadors badalonins foren convidats a reunir-se al local del Casino Republicà Progressista el gener de 1893. Aquest mateix any, es té constància d'un míting espiritista a la vila, celebrat al Teatre del Cafè del Centre, lloc on també s'havien realitzat diverses conferències anarquistes, portat a terme per Amàlia Domingo Soler, membre de la Societat Espiritista Luz de Porvenir.

LA ANTORCHA DEL PROGRESO

CIENCIA, FILOSOFÍA, SOCIOLOGÍA, HISTORIA, LITERATURA, VARIEDADES Y INTERESES LOCALES

El conocimiento, fuente de todos los bienes, es el primer que nos enseña a la humanidad en la marcha del error.

La Ciencia y el Amor elevan al ser y lo conducen hacia la perfección.

REVISTA SEMANAL

SE PUBLICA LOS SÁBADOS

Director: ANGEL AGUAROD

«Quieres emanciparte de la tiranía generalizada de los respetos? ¡Promuévete! La Libertad que he conquistado me libera de todos los miembros de la familia humana».

«Comparte el conocimiento, quiere decir que promuevas la subiduría del espíritu en las leyes de la Vida, practica el campo del amor, único medio de conseguirlo».

Sota la direcció d'Àngel Aguarod, ben segur la mateixa persona que Sànchez Ferré cita com a Àngel Agnorod, director del Grup Lliurepensador Anticlerical barceloní, sortí una nova publicació badalonina l'any 1894, *La Antorcha del Progreso*. El positivisme científic sota les consignes «¡Vía a la luz!», «Viva la libertad de Conciencia» inspiraven la publicació amb una base ideològica demòcrata i republicana. Dels col·laboradors locals, cal destacar Ramon Perejoan, membre del Comitè Republicà Progressista, qui amb d'altres correligionaris com Pau Rodon i Pau Badia Homs, també escrivia en *El Badalonés*, alineats tots ells contra el

cacic Joaquim Palay. Altres redactors eren Joaquim Selva i els republicans Vicenç Padrós Vidal, Joan Garriga Grau, Josep Pont Espasa i, entre els pseudònims emprats, apareix el de «Betulonio», que ja en el segle XX serà l'utilitzat pel republicà F. Xavier Parés (cosí de Josep i Carles Parés Llansó). El setmanari tenia en els articles d'Aguarod la seva línia de pensament, com es mostrà amb la rectificació i dura crítica a la inauguració del Col·legi Sant Andreu donat per Evarist Arnús a les Dominiques de la Presentació, després que en una notícia d'un número anterior s'aplaudís el gest benèfic. Els atacs destinats als qui tenen «amor al retrocés i odi a la

llibertat», centrats en articles d'opinió anticlericals i les diatribes mútues amb la publicació catòlica *El Centinella Badalonés*, esdevingueren una constant, alhora que s'exaltaven a mode de santoral laic grans personatges de la ciència com Galileu, Lavoisier, Flammarion...

EL PARAIGUA PROTECTOR DE LA POLÍTICA REPUBLICANA

L'any 1900, en el local de la Juventud Republicana, es programà un míting de propaganda progressiva on sobresortia la barcelonina Àngeles Pérez de Ayala, una de les primeres dones que accediren a la maçoneria i líder de la Societat Progressiva Femenina. Com a propagandista visitària Badalona diverses vegades, el 1903, el 1906... així com algunes altres oradores del lliurepensament, com Belén Sarraga de Ferrero, col·laboradora de *Las Dominicales del Libre Pensamiento*, o Soledat Vilafranca, companya de Ferrer i Guàrdia. La constitució, el 1906, de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Racionalista dirigida per Teodor Sanmartí, impulsà una sèrie d'actes propagandístics i benèfics a favor de l'Escola Moderna, que portaren a la nostra ciutat destacats homes del republicanisme, lliurepensadors i maçons, com Cristóbal Litrán, Jordi Vinaixa, Josep Puig d'Asprer, Luis Zurdo Olivares... Les mobilitzacions eren dirigides pel Partit Radical d'Alejandro Lerroux, i comptaven amb el suport de nou societats obreres de resistència, representades per Josep Belis Cortés, qui el 1908 encapçalà la fundació de la Solidaritat Obrera a Badalona. El líder dels radicals a la ciutat, Baldomero Sanmartín, seguia però, en paraules de l'historiador Joan B. Culla, la «doble militància», era maçó i republicà, i alhora, en la premsa republicana local, es constata la seva manca de protagonisme en els

actes lliurepensadors.⁴ La seva dedicació al marge del partit quedà centrada en tant que persona amb carrera universitària —era llicenciat en Ciències— al Col·legi Politècnic de Badalona i a la Junta Local d'Extensió Universitària, entitats que amb els anys dirigí temporalment, així com la secció badalonina de la Creu Roja (1915).

De manera paral·lela, a final de l'any 1906 s'havia fundat el Centre d'Estudis Psicològics l'Altruisme, dedicat a la difusió de l'esperitisme. L'entitat comptà amb la direcció de Salvador Recasens Cuixart, qui posteriorment dirigí la Juventud Radical de la Casa del Pueblo i fou un dels fundadors del Grup Anticlerical Benèfic, encarregat de facilitar els costos dels actes civils. Salvador Recasens, comerciant d'ofici, ingressà dins la maçoneria en la lògia Lealtad de Barcelona, on també en els anys d'existència de la lògia (1869-1939) constaren el metge i republicà Francesc Xavier Parés i almenys, com a nascuts a Badalona, el comerciant Jaume Cristany i Francesc Vila Parés.⁵

Entre els capdavaners de l'esperitisme també hi havia Josep Giró i Blanch, important industrial tèxtil, amb una filiació política en principi més propera a la Solidaritat Badalonina que no pas als republicans radicals, partit amb el qual Joan Giró Prat, el seu fill, esdevingué diputat provincial. El Centre l'Altruisme compartia vetllades a la Casa del Pueblo, donava suport a tota classe de mítings per la llibertat de consciència com els que protestaren pel tancament de l'Escola Moderna o per la repressió després de la Setmana Gloriosa (Setmana Tràgica)..., i els seus membres eren presents en les manifestacions que acompanyaven els actes civils. És amb aquesta mena d'ac-

Retrat del pintor Eveli Torent als anys vint. Arxiu J.M. Cuyàs Tolosa.

tes i mobilitzacions properes a la Casa del Pueblo, la «Catedral Republicana», que el Partit Radical canalitzava una mena de contrasocietat progressista, com assenyalen els estudis generals de J.B. Culla i Álvarez Junco sobre el lerrouxisme, amb uns forts lligams de filiació i dependència.⁶

En l'àmbit cultural destacaren els assajos filosòfics de Josep Comas Costa, qui col·laborà en les publicacions barcelonines de caire anarquista *Natura i El Productor Literario*, però també en premsa local d'altre sentit, com la catalanista republicana *Pàtria i Llibertat*, *Gent Nova*... Ben jove trobà la mort, l'any 1919, quan era administratiu de «la Llauna», i el seu enterrament civil, al qual assistí Francesc Layret, fou molt sentit per tots els sectors progressistes, ja que en opinió del setmanari anarcosindicalista *La Colmena Obrera*, «Comas Costa, a pesar de su situación, pensaba a la moderna».

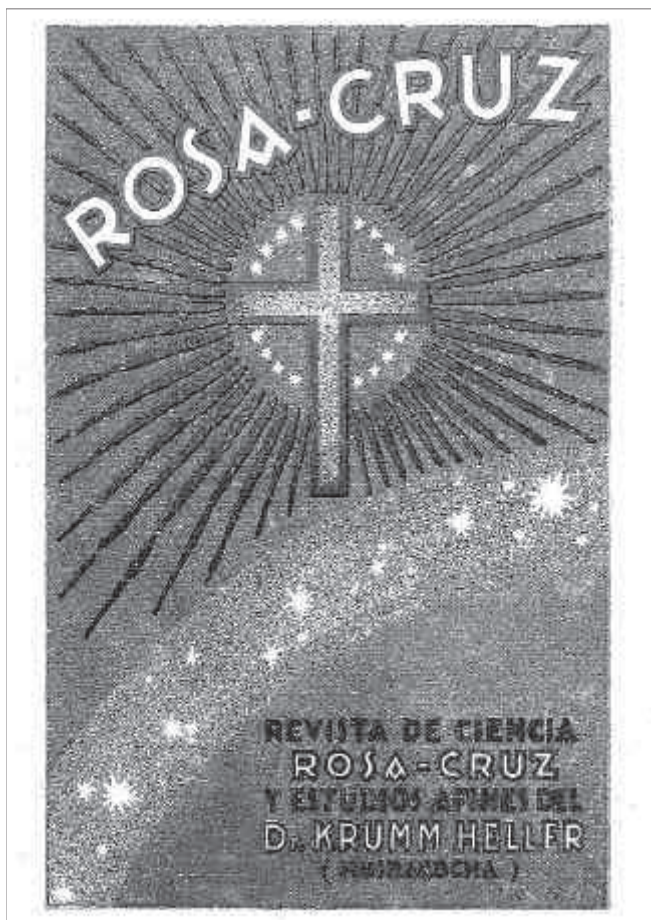
El Centre Politècnic, en la seva línia de protecció a la ciència, la tècnica i la cultura, acollí la creació del Grup Badalona Stello (1912), dedicat a la difusió de l'esperanto com a idioma universal, i l'organització de la Sociedad Astronòmica de Badalona (1913), al temps que des de la *Revista Cultura*, portaveu de l'Academia Mercantil, els amants del progrés (Baldomero Sanmartín, Joaquim Selva...) estaven disposats a il·lustrar la ciutat.

LA MAÇONERIA SIMBÒLICA I L'HERMETISME DELS ROSA-CREU EN ELS ANYS VINT

Dins la maçoneria, el corrent simbolista preocupat per interpretar correctament els símbols i les doctrines, emergia en els anys vint enfront dels sectors majoritaris relacionats amb lluites de partit i polítiques. Entre els qui defensaven la primera opció hi havia el badaloní Eveli Torent Marsans (fill de l'advocat Esteve Torent), pintor i dibuixant assidu en el canvi de segle al focus modernista dels Quatre Gats, i que havia exercit el seu treball per la Bretanya francesa, Madrid, Londres, Nova York... i va destacar-se pels retrats de Jordi V d'Anglaterra, i el presi-

dent dels EEUU, Woodrow Wilson. La seva activitat maçònica, la realitzava com a grau 33è en la lògia Helios de Barcelona, sota l'obediència de la Gran Lògia Espanyola, que contrarestavat la major relació amb la política de les lògies del Gran Orient Espanyol. Gràcies als contactes de Torent amb la Gran Lògia de Nova York, on havia estat afiliat, l'any 1921, l'Associació Maçònica Internacional reconegué la independència del Simbolisme en l'entitat de la GLE, que el 1925 trobà ponts d'enllaç amb el GOE, motiu pel qual Torent entrà en el Suprem Consell Espanyol.⁷ L'activitat maçònica a Badalona resorgí amb la fundació del Triangle Fénix, autoritzat el gener de 1924 sota els auspicis de la GLE. La iniciativa de creació va estar fomentada per membres de la lògia barcelonina Redención, la majoria mariners i militars. L'any 1926 Eveli Torent fixà en primera instància la seva residència a Badalona, on exercia de professor de dibuix a l'Escola Elemental del Treball. Tanmateix, destinava al llarg de l'any alguna estada a l'illa d'Eivissa, on era propietari de la torre Rovira, enfront de la Conillera. Allí, en el lloc conegut com «la Cova dels Faraons», impulsà la fundació el 1928 de la lògia Sol Naciente núm. 22.⁸

L'any 1927 s'instal·là a Badalona un cavaller Rosa-Creu, el doctor Krumm Heller, qui promovia la *Revista de Ciència* i estudis afins a la «Rosa-Creu» i la venda de llibres per catàleg. Autonomenat l'únic Rosa-Creu d'alta iniciació a Espanya i Amèrica Llatina, el doctor Krumm mantenia en l'apartat de correspondència, comunicacions amb països del Nou Continent, i les pàgines de la revista es dedicaven a difondre articles sobre alquímia, plasmogènia (aparició d'imatges fantasmagòriques), psicoteràpia, astrologia, espiritisme, els gnoms... Sembla que un dels objectius, com s'esmenta en el darrer número de

la revista, l'octubre de 1927, era la fundació de la Lògia Rosa-Creu de Barcelona que havia de ser precursora de la Gran Lògia Rosa-Creu d'Espanya. Tot i la manca de major informació, sembla que l'intent no reeixí, ja que

aquest corrent ocultista tenia poques relacions amb la maçoneria contemporània.

LA MAÇONERIA EN ELS ANYS TRENTA, DE NOU LA LÒGIA BÈTULO

Amb la arribada de la Segona República i un nou període de majors llibertats individuals, l'any 1931 es va instal·lar el Triangle Bètulo, ja que el taller maçònic encara no posseïa un mínim de set mestres reunits per constituir-se en lògia. Sota els auspicis de la Gran Lògia Simbòlica Regional del Nord-oest del GOE, els maçons badalonins aconseguiren esdevenir una lògia el mes de maig de 1933, i realitzaven les tingudes a l'Ateneu Fènix del carrer Avinyó de Barcelona els darrers diumenges de cada mes. Els seus membres devien tenir un bon poder adquisitiu, ja que les iniciacions en la Regional del Nord-oest costaven entre 60 i 100 pessetes de l'època i la cotització mensual, entre 5 i 10 pessetes. Poques notícies es tenen de la lògia Bètulo en aquesta nova etapa, tan sols com a fonts directes, la constitució primer en Triangle i després en Lògia, i la petició d'unes planxes de la Càmera de Justícia de la GLRNO del GOE (1936), documentació guardada a l'Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil, de Salamanca, fundat pel franquisme amb voluntat repressora.⁹ Per via d'un testimoniatge indirecte,¹⁰ es coneix la pertinença a la lògia del badaloní Andreu Lladó Guardiola, primer oficial maquinista de la Transatlàntica. Després de la Guerra Civil, amb l'ajut dels contactes maçònics marxà a l'exili, i fixà la seva residència a Oran (Algèria). En continuar la seva activitat maçònica, és molt possible que formés part de la Lògia Continuidad, integrada pels exiliats espanyols en aquella ciutat.

Tomba d'Andreu Lladó a Algèria, on es pot observar el triangle de la simbologia maçònica.

Notes:

¹. *Boletín Oficial de la Gran Logia Simbólica Regional Catalana*: 1.4.1886; Sánchez Ferré, Pere. *La Maçoneria a Catalunya (1868-1939)*. Barcelona, 1990.

². “La necrològica de Sebastià Badia”. A *El Eco de Badalona*, 6.4.1889; les activitats de Badia en el Sexenni: Cuyàs i Tolosa, J.M. *Història de Badalona*, vol. VII. Badalona, 1982.

³. Sobre els integrants de la Lògia Bètulo: *Boletín de la GLSRC*, núms. 3-22 (1886). La situació política dels maçons badalonins: buidatge de les informacions relatives als Comitès Republicans a *El Eco de Badalona* i *La República*, *El Badalonés* fins a final del segle XIX. Dades diverses del republicanisme i la maçoneria a Sánchez Ferré, Pere. *Op. cit.*

⁴. Referències a Baldomero Sanmartín: Culla i Clarà, Joan B. *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Informació sobre els actes lliurepensadors, republicans i obrers a la ciutat: *El Eco de Badalona*, *La República*, *La Lucha*, *Lux*, *La Voz Pública de la ciudad de Badalona*, *Juventud Rebelde* en el primer quart de segle XX.

⁵. Referències de Salvador Recasens a Culla i Clarà, Joan B. *Op. cit.* La lògia Lealtad: Sánchez Ferré, Pere: *La Lògia Lealtad. Un exemple de Maçoneria Catalana (1869-1939)*. Barcelona, 1985.

⁶. Culla i Clarà, Joan B. *Op. cit.* Alvarez Junco, José. *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*. Madrid, 1990.

⁷. Sobre l'activitat maçònica d'Eveli Torent: Sánchez Ferré, Pere. *La Maçoneria en la societat catalana del segle XX (1900-1947)*. Barcelona, 1993.

⁸. La situació de Torent a Badalona: *Heraldo de Badalona*: 6.1.1926; la seva relació amb Eivissa: Planells, Mariano. “La Masoneria en las Pitiusas”. *Anuario de Ibiza y Formentera V-1987*. Eivissa, 1987.

⁹. Referències de la lògia Bètulo: Sánchez Ferré, Pere. *Op. cit.*; *Inventario de Fondos Masónicos de Cataluña y Baleares* (AHN). Madrid, 1993.

¹⁰. Testimoniatge de Joaquim Sarriera, gendre d'Andreu Lladó, 26.7.1999.

BIBLIOGRAFIA:

ABRAS POU, MARGARIDA. *Els cementiris de Badalona*. Badalona, 1998.

CULLA I CLARÀ, JOAN B. *El Republicanisme Lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*. Barcelona, 1986.

FERRER BENIMELI, JOSÉ A. *Masonería española contemporánea* (II vol.), Madrid, 1987.

GARCÍA PONS, ENRIQUE. *Historia de la prensa badalonesa 1868-1939*. Badalona, 1977.

SÀNCHEZ I FERRÉ, PERE. *La Lògia Lealtad. Un exemple de Maçoneria Catalana (1869-1939)*. Barcelona, 1985.

—*La Maçoneria a Catalunya (1868-1936)*. Barcelona, 1990.

—*La Maçoneria en la societat catalana del segle XX (1900-1947)*. Barcelona, 1993.

HEMEROTECA:

La Antorcha del Progreso (1894).

El Badalonés (1894).

Boletín Oficial de la GLSRC (1886).

La Colmena Obrera (1919).

El Eco de Badalona (1868-69, 1879...).

Juventud Rebelde (1909-1919).

La Lucha (1905-1907).

Lux (1907).

Natura (1904).

Pàtria i Llibertat (1906).

La República (1891, 1903-1909).

Rosa-Cruz (1927).

La voz pública de la ciudad de Badalona (1907-1908).

